

*Ledande experter
för en levande värld.*

Miljökonsekvensbeskrivning – MKB
Granskningshandling

**Strategisk miljöbedömning gällande detaljplan för
äldreboende med mera vid Doktor Allards Gata inom
stadsdelen Guldheden, Göteborgs Stad
Västra Götalands län**

Titel: Miljökonsekvensbeskrivning – MKB

Strategisk miljöbedömning gällande detaljplan för äldreboende med mera vid Doktor Allards Gata inom stadsdelen Guldheden, Göteborgs Stad.

Version: 2.0 Granskningshandling

Datum: 2024-10-03

Uppdragsgivare: Stadsbyggnadskontoret Göteborgs stad

Uppdragsnummer: 2003-15

Rapport genomförd av: EnviroPlanning AB

Ansvarig: Emma Stemme

Specialist kulturmiljö: Maria Olovsson, Acanthus AB

Kontaktperson Göteborgs Stad: Planarkitekt Hamid Akhlaghi

Boozani, tel 031- 368 15 78,

hamid.akhlaghi.boozani@stadsbyggnad.goteborg.se

Kontaktperson EnviroPlanning AB: Emma Stemme, tel 070-377
09 27

emma.stemme@enviropanning.se

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1	ICKE-TEKNISK SAMMANFATTNING	1
2	INLEDNING	3
2.1	DETALJPLANENS INNEHÅLL OCH SYFTE	4
2.2	PLAN- OCH MILJÖBEDÖMNINGSPROCESS	8
2.3	AVGRÄNSNINGAR	9
2.3.1	Avgränsning i tid.....	9
2.3.2	Avgränsning i geografi	9
2.3.3	Avgränsning i sak.....	10
2.4	PLANOMRÅDE MED OMGIVNINGAR	11
2.5	FÖRHÅLLANDE TILL ANDRA PLANER OCH PROGRAM	12
3	ALTERNATIV	13
3.1	NOLLALTERNATIV	13
3.2	ANDRA UTREDDA ALTERNATIV	13
4	METODIK.....	14
4.1	BEDÖMNINGSMETODIK	14
4.1.1	Skadelindringshierarkin	14
4.1.2	Bedömning av påverkan, effekt och konsekvens	15
4.1.3	Kumulativa effekter	16
5	FÖRUTSÄTTNINGAR OCH MILJÖKONSEKVENSER	17
5.1	RIKSINTRESSE FÖR KULTURMILJÖVÅRDEN SAMT ÖVRIGA KULTURMILJÖVÅRDEN	17
5.1.1	Nuläge och förutsättningar	17
5.1.2	Bedömningsgrunder	26
5.1.3	Inarbetade skydds- och förstärkningsåtgärder	27
5.1.4	Påverkan, effekt och konsekvens	28
5.1.5	Kumulativa effekter	36
6	MILJÖMÅL.....	37
7	SAMLAD BEDÖMNING	40
8	UPPFÖLJNING	40
9	REFERENSER	41

1 Icke-teknisk sammanfattning

En första version av miljökonsekvensbeskrivning togs fram inför detaljplane-samråd som genomfördes januari-februari 2023. Göteborgs Stad har i samarbete med planintressenten reviderat planförslaget enligt inkomna synpunkter vid samrådet. MKB har reviderats med ny miljöbedömning.

Planområdet

Detaljplaneområdet är beläget i Södra Guldheden, cirka 3 km söder om Göteborgs centrum. På platsen finns idag Neuberghska Bambergerska äldreboendet som drivs i regi av Stiftelsen Neuberghska Ålderdomshemmet och Edith och Julius Bambergers Stiftelse i samarbete med Judiska Församlingen. Inom verksamheten finns även skolverksamhet. Den nordvästra delen av planområdet ligger inom riksintresseområde för kulturmiljövården, Landala egnahemsområde.

Färgade ytor utgör planområde och röd streckad linje visar gräns för riksintresseområdet. Källa: Göteborgs Stad (2024).

Planens innehåll och syfte

Syftet med detaljplanen är att pröva markens lämplighet för tillbyggnad av befintlig verksamhet med äldreboende, student- eller forskarbostäder samt verksamhetsytor för utökning av skolverksamhet och samtidigt värna om platsens befintliga kvaliteter och värden. Förslaget innebär en minskning av

allmän platsmark (natur) med cirka 40 kvadratmeter till förmån för kvartersmark, samt en minskning av kvartersmark med cirka 6 kvadratmeter till förmån för allmän platsmark (gata).

Avgränsning av miljökonsekvensbeskrivningen

Göteborgs Stad har bedömt att detaljplanen kan antas medföra betydande miljöpåverkan, vilket innebär att en miljökonsekvensbeskrivning (MKB) ska upprättas. Med stöd av länsstyrelsens yttrande vid avgränsningssamråd så har denna MKB avgränsats till att enbart omfatta Riksintresse för kulturmiljövården och övriga kulturmiljövården. Förutsättningar, påverkan, effekter och konsekvenser avseende kulturmiljö redovisas utförligt i kapitel 5. Övrig miljöpåverkan redovisas i planbeskrivningen.

Samlad bedömning

Efter samrådet har detaljplanen med anledning av inkomna samrådssynpunkter anpassats genom revidering av planförslaget och komplettering med tydligare planbestämmelser. Sammantaget bedöms planförslaget innebära måttliga negativa konsekvenser för kulturmiljön. Planförslaget bedöms, efter anpassningar, inte innebära risk för påtaglig skada på riksintresset.

Som jämförelse innebär nollalternativet (kapitel 3.1) inga konsekvenser för kulturmiljövården eftersom nu gällande planer begränsar byggrätten i området.

2 Inledning

En första version (version 1.0) av miljökonsekvensbeskrivning togs fram inför detaljplanesamråd som genomfördes januari-februari 2023.

Vid samrådet bedömde Länsstyrelsen med flera att planförslaget inte kunde accepteras och att kommunen på ett tillfredsställande sätt behöver lösa de frågor som berör riksintresse för kulturmiljövården genom att inarbeta MKB:s föreslagna åtgärder i planförslaget och införa lämpliga utformnings- och skyddsbestämmelser på plankartan.

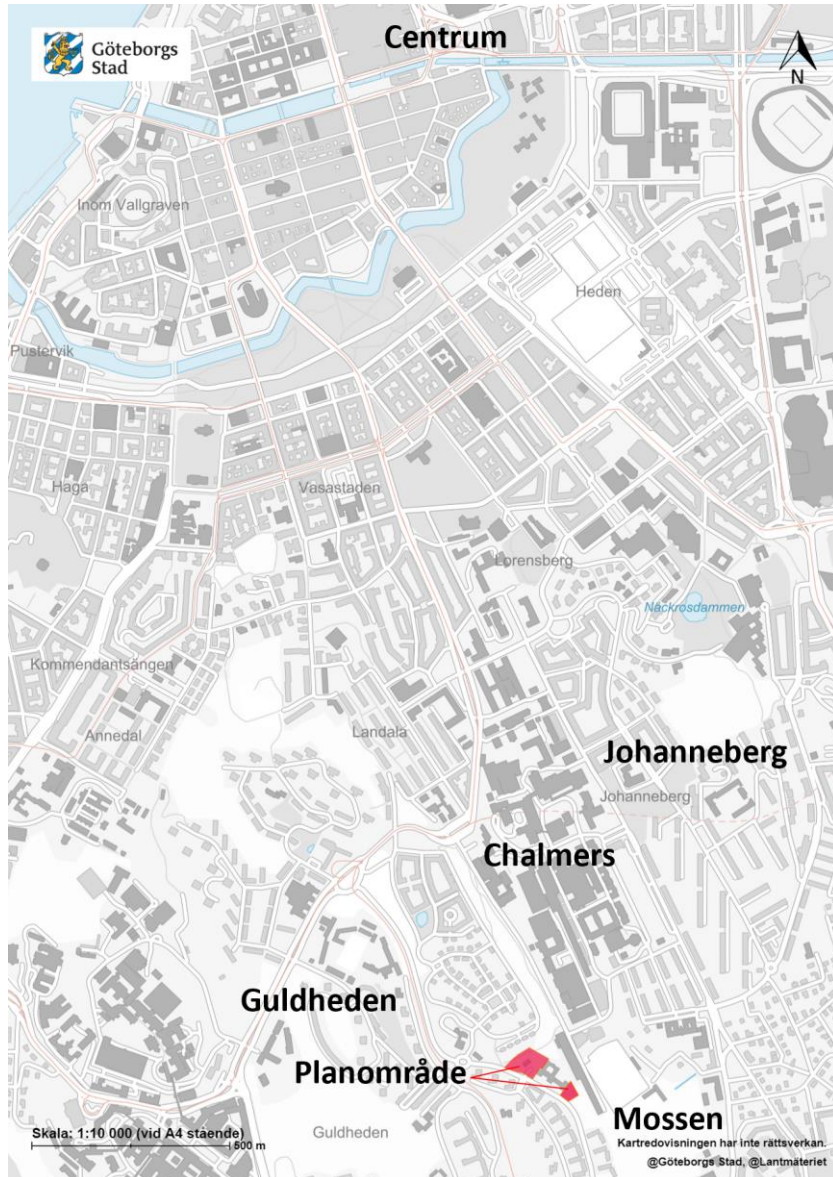
Göteborgs Stad har i samarbete med planintressenten reviderat planförslaget. Vilka ändringar som gjorts sedan samråd och ny miljöbedömning avseende kulturmiljö beskrivs i kapitel 5. I övrigt har MKB generellt uppdaterats från samrådshandling till föreliggande granskningshandling. För en mer fullständig bild av planarbetet efter samråd hänvisas till detaljplanens samrådsredogörelse och planbeskrivning.

Denna miljökonsekvensbeskrivning är framtagen av EnviroPlanning AB på uppdrag av Stadsbyggnadsförvaltningen i Göteborgs Stad. Uppdragsansvarig och huvudansvarig för miljökonsekvensbeskrivningen är Emma Stemme som är civilingenjör i väg- och vattenbyggnad och har lång erfarenhet av att leda miljöbedömningar och planprocesser. Kulturmiljöexpert Maria Olovsson från Acanthus arkitektur & kulturvård AB svarar för konsekvensbeskrivningen för kulturmiljövårderna. Maria är antikvarisk sakkunnig enligt PBL och har medverkat som ansvarig för kulturmiljöfrågor i ett stort antal miljökonsekvensbeskrivningar

2.1 Detaljplanens innehåll och syfte

Planområdet

Detaljplaneområdet är beläget i Södra Guldheden, cirka 3 km söder om Göteborgs centrum (Figur 1).

Figur 1. Planområdets lokalisering. Källa: Göteborgs Stad (2022)

Planområdet angränsar i söder till Doktor Allards Gata och park samt i norr, väster och öster till natur. Den nordvästra delen av planområdet ligger inom riksintresseområde för kulturmiljövården (Figur 2).

Figur 2. Färgade ytor utgör planområde och röd streckad linje visar gräns för riksintresseområdet. Källa: Göteborgs Stad (2024)

På platsen finns idag Neuberghska Bambergerska äldreboendet som drivs i regi av Stiftelsen Neuberghska Ålderdomshemmet och Edith och Julius Bambergers Stiftelse i samarbete med Judiska Församlingen. Inom verksamheten finns även skolverksamhet.

Syfte

Syftet med detaljplanen är att pröva markens lämplighet för tillbyggnad av befintlig verksamhet med äldreboende, student- eller forskarbostäder samt verksamhetsytor för utökning av skolverksamhet och samtidigt värna om platsens befintliga kvaliteter och värden. Arbetet syftar också till att studera möjligheten att göra Viggeliden, gångvägen mellan Doktor Allards Gata och Chalmers, samt intilliggande naturmiljö användbar för fler (ej biltrafik).

Planen ska bidra till funktionsblandning och täthet genom komplettering av befintlig bebyggelse i direkt närhet till kollektivtrafik. Planen ska stärka tvärförbindelsen mellan Johanneberg och Guldheden samt skapa sociala och rumsliga sammanhang.

Planens intention är att undvika skada på riksintresset för kulturmiljö. Om det inte är möjligt så kan dock inte påtaglig skada accepteras. Negativ påverkan på park- och naturmark samt övriga kulturvården ska minimeras. Planens målsättning är också att öka kvaliteten på

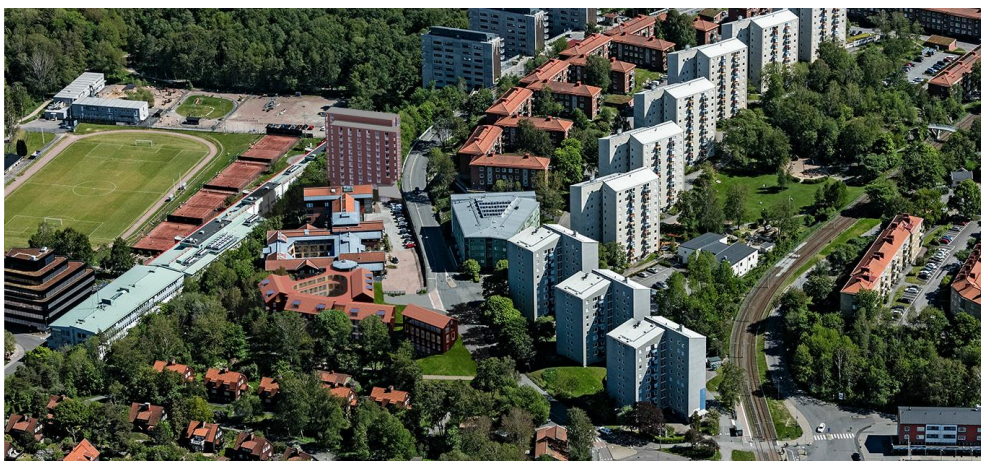
kvarstående allmänplats park och natur. Samtidigt möjliggör planen högkvalitativ boendemiljö och arbetsmiljö för verksamheten.

Planförslaget

Förslaget innebär en utveckling av äldreboende och skolverksamhet med möjlighet till visst inslag av små lägenheter. Förslaget innebär en minskning av allmän platsmark (natur) med cirka 40 kvadratmeter till förmån för kvartersmark, samt en minskning av kvartersmark med cirka 6 kvadratmeter till förmån för allmän platsmark (gata). Figur 3 och Figur 4 illustrerar planområdet före respektive efter uppförande av ny bebyggelse.

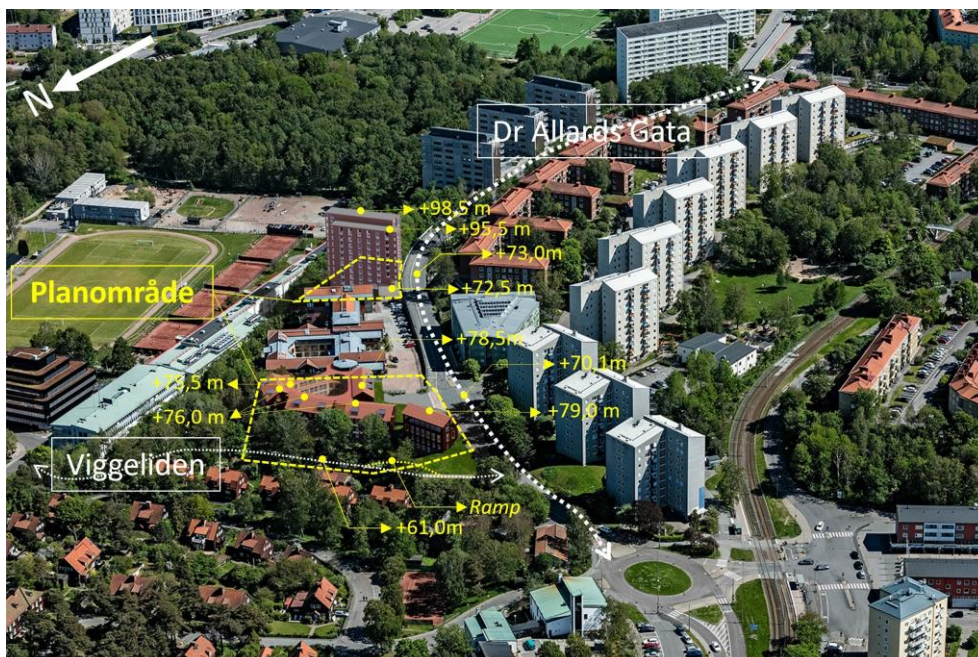
Figur 3. Flygfoto från nordväst, dagens situation. Foto: Göteborgs Stad (2020).

Figur 4. Flygfoto från nordväst, med planerade nya byggnader i norr och söder. Foto: Göteborgs Stad (2020) med fotomontage av Tengbom Arkitekter.

Planförslaget möjliggör att fastigheterna kan bebyggas i norr mot Viggeliden samt mot Doktor Allards Gata (Figur 5). I norr begränsas byggnadsarean (BYA) till 1225 kvadratmeter för hela användningsområdet. Högsta tillåtna nockhöjd varierar över området, från +76 meter över nollplanet på tre av fyra byggrätter mot Viggeliden, till +79 meter för den fjärde byggrätten, som också vetter mot Dr Allards gata. För byggrätterna mitt i användningsområdet, mot Dr Allards gata gäller +79 respektive +78,5 meter. I användningsområdets nordöstra del får bebyggelsen uppföras till högst +75,5 meter över nollplanet. Som referens ligger Dr Allards gata på cirka +70,1 meter över nollplanet vid infart till kvartersmark. Viggeliden ligger på cirka +61,0 meter över nollplanet i mitten av den delen av stråket som omfattas av planområdet.

Största tillkommande bruttoarea (BTA) i den norra delen är 400 kvadratmeter för användningen kontor och 1000 kvadratmeter för användningen bostäder. Planintressentens intention är att bygga studentbostäder, forskarbostäder och personalboende inom användningen B- Bostäder. Den återstående möjliga bruttoarean, cirka 3000 kvadratmeter, ska användas för äldreomsorg.

Figur 5. Flygfoto från nordväst, med planområde samt höjdangivelser markerat i gul färg. Källa: Göteborgs Stad (2024).

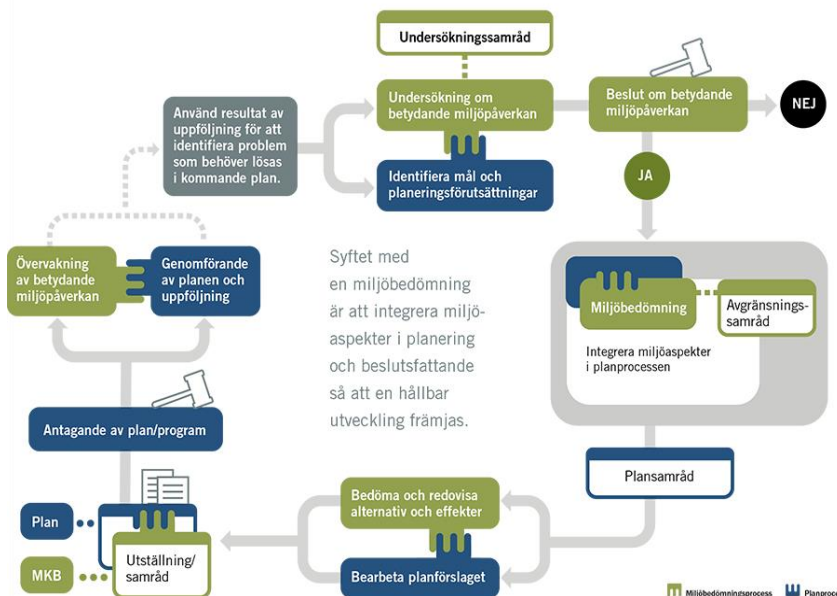
I södra delen möjliggör planförslaget ny bebyggelse i form av ett lamellhus med begränsning av totalhöjd till högst + 95,5 i en del och +98,5 meter över nollplanet i en del (Figur 5). Mellan lamellhuset och befintlig byggnad möjliggörs byggnation till högst +72,5 meter över nollplanet för att bevara utblick för gående längst Doktor Allards gata och begränsa utsiktspåverkan för boende vid Dr Liborius gata. Begränsningen minskar också påverkan på dagsljusstillgången på fasad och inomhus i befintlig byggnad. Som referens ligger Dr Allards gata på cirka +73,0 meter över nollplanet vid tillkommande lamellhus.

Högsta tillkommande bruttoarea (BTA) i den södra delen är 5500 kvadratmeter.

Parallellt med planarbetet studeras möjligheterna att bredda Viggelidens gångväg till 3 meters bredd samt anlägga en ramp förbi trappan vid den västra entrén till parken. Stöd för åtgärderna finns i gällande detaljplan för parken samt aktuellt planförslag som anger användningen allmän plats PARK. Motivet till förändringarna är att skapa bättre förutsättningar för gående och cyklister samt kompensera möjligheten att cykla och gå från Dr Allards gata till parken via befintlig koppling på kvarteretsmark direkt norr om äldreboendet. Denna möjlighet försvinner när äldreboendet utökas.

2.2 Plan- och miljöbedömningsprocess

Enligt 6 kap. 5 § miljöbalken samt 2–4 §§ miljöbedömningsförordningen ska det klarläggas om detaljplanen omfattas av reglerna om miljöbedömning, och om planen bedöms ge upphov till betydande miljöpåverkan (Figur 6).

Figur 6. Processbild över miljöbedömningsprocessen för strategisk miljöbedömning. Illustration från Naturvårdsverket (2021).

Aktuell detaljplan påbörjades redan 2017, men planarbetet följer i allt väsentligt den nu gällande lagstiftningen.

- ◆ För att bedöma om detaljplanen kan antas medföra *betydande miljöpåverkan* utförde Stadsbyggnadskontoret vid Göteborgs Stad en behovsbedömning med slutsatsen att så är fallet (Göteborgs Stad, 2022a). En miljökonsekvensbeskrivning (MKB) ska därmed upprättas och ett avgränsningssamråd för att samråda med länsstyrelsen om omfattning och detaljeringsgrad på MKB ska hållas (6 kap. 6–7 § miljöbalken).

- ◆ Miljöaspekter ska integreras fortlöpande i planprocessen och hur detta arbete har bedrivits ska i samband med beslut om antagande av planen finnas redovisat i en *särskild handling*. Denna handling ska redovisa hur miljöaspekterna har integrerats i planen, hur hänsyn har tagits till miljökonsekvensbeskrivningen och inkomna synpunkter, skälen för att planen har antagits i stället för de alternativ som övervägts, och vilka åtgärder som planeras för att övervaka och följa upp den betydande miljöpåverkan som genomförandet av planen medför (6 kap. 16 § miljöbalken).
- ◆ Avgränsningssamråd har hållits mellan Göteborgs Stad och Länsstyrelsen i Västra Götalands län (Länsstyrelsen, 2022a).
- ◆ Detaljplanesamråd genomfördes januari-februari 2023. En samrådsversion av MKB togs fram och ingick som en del av detaljplanens samrådshandlingar som gjordes tillgängliga så att kommuninvånare och övriga enskilda bereds möjlighet att ta del av dem och lämna synpunkter. Handlingarna skickades också på remiss till berörda myndigheter.
- ◆ Utifrån inkomna synpunkter vid samråd och kompletterande utredningar har sedan MKB och övriga handlingar bearbetas och sammanställas till en granskningshandling. Efter granskningsförfarande och hantering av inkomna yttranden överlämnas planen till stadsbyggnadsnämnden eller kommunfullmäktige för beslut om antagande.
- ◆ Efter planens antagande ska det under genomförandet ske uppföljning och eventuell övervakning av den betydande miljöpåverkan som planen kan antas ge upphov till (6 kap. 19 § miljöbalken).

2.3 Avgränsningar

2.3.1 Avgränsning i tid

Horisontåret, det vill säga det bortre året till vilket bedömningen av miljöpåverkan sträcker sig, är utifrån gällande översiktsplan satt till 2035. Översiktsplanen spänner över flera tidshorisonter, men för perioden fram till 2035 innehåller översiktsplanen mer konkreta inriktningar och rekommendationer för att direkt efter antagandet fungera som stöd för detaljplaner, bygglov och andra tillstånd och beslut som rör stadens utveckling (Göteborgs Stad, 2022d).

2.3.2 Avgränsning i geografi

Denna MKB avgränsas geografiskt till att omfatta utredningsområdet avseende kulturmiljö som omfattar planområdet, riksintresseområdet och delar av de intilliggande kommunala bevarandeområdena, se vidare i kapitel 5.

2.3.3 Avgränsning i sak

Göteborgs Stad har i sin behovsbedömning/förstudie (Göteborgs Stad, 2022a) undersökt vilka miljöaspekter som bedöms ha bäring på den aktuella detaljplanen. Göteborgs Stad har utifrån detaljplanens påverkan på kulturmiljö och riksintresse för kulturmiljövården, naturmiljö samt visuell miljö bedömt att detaljplanen kan antas medföra betydande miljöpåverkan.

Länsstyrelsen i Västra Götalands län har i avgränsningssamrådet yttrat sig om detaljplanen (Länsstyrelsen, 2022). Av yttrandet framgår att länsstyrelsen, utifrån påverkan på riksintresse för kulturmiljövården, bedömer att ett genomförande av detaljplanen enligt förslaget kommer att medföra betydande miljöpåverkan. Däremot bedömer inte länsstyrelsen att planförslaget kan antas medföra betydande miljöpåverkan utifrån påverkan på människors hälsa och säkerhet eller på naturmiljö.

Med stöd av länsstyrelsens yttrande så avgränsas denna MKB till att enbart omfatta **Riksintresse för kulturmiljövården och övriga kulturmiljövården**. Förutsättningar, påverkan och miljökonsekvenser redovisas i kapitel 5.

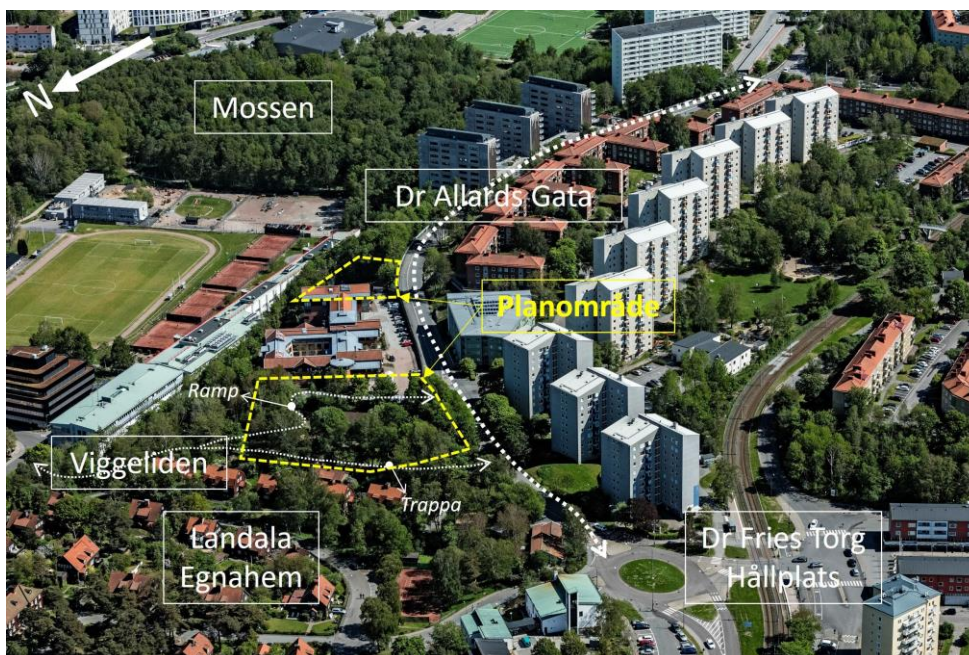
Miljöaspekter som riskerar att påverkas, men där bedömningen är att påverkan inte är betydande, har utretts i planarbetet. Detta redovisas i planbeskrivningen (Göteborgs Stad, 2024b) där också den samlade bedömningen omfattar fler miljöaspekter än enbart kulturmiljö.

MKB kapitel 6 redovisar bedömning av planens inverkan på miljömål och denna beskrivning är samordnad med motsvarande i planbeskrivningen.

2.4 Planområde med omgivningar

Planområdet omfattar cirka 5700 kvadratmeter och berör fastigheterna Guldheden 33:1, Guldheden 33:3, Guldheden 33:4 samt Guldheden 754:22. Planområdet rymmer idag äldreboende och skolverksamhet och avgränsas av Doktor Allards Gata i sydväst och sluttningen till Chalmers Teknikpark vid Sven Hultins Gata i nordöst. Nordväst om planområdet ligger Landala egna hem och parkmark och i söder möter planområdet naturmark.

Området ligger i sluttningarna ned mot den dalgång som separerar Guldheden från Johanneberg i en relativt kuperad del av Göteborg. Gångvägen Viggeliden förbinder stadsdelarna (Figur 7).

Figur 7. Vy från nordväst, med platsangivelser. Källa: Göteborgs Stad (2024)

Det norra planområdet består huvudsakligen av kuperad parkmark. Den södra delen utgörs av anlagd mark för skolgård med bland annat bollplan och liknade. Övrig mark som sluttar ner mot Chalmers och Mossen är till stor del skogbeklädd och domineras av en varierad lövskog med inslag av ädla lövträd så som alm, ask, tysklönn och ek. I de södra delarna är förhållandena magrare med vegetation bestående av triviala lövträd så som björk och asp med inslag av tall, gran och exotiska trädgårdsrymlingar.

Söder och väster om planområdet finns större komplex av flerfamiljshus medan bebyggelsen norr om planområdet präglas av villabebyggelse med trädgårdar och mellanliggande grönområden. I öster tar Chalmers högskoleområde vid där större huskroppar förekommer omväxlande med parkeringsplatser och idrottsanläggningar. Mer uppgifter om berörda fastigheter och närområdet framgår av planbeskrivningen (Göteborg, 2024b).

2.5 Förhållande till andra planer och program

Översiktsplan

Översiktsplanen för Göteborgs kommun anger *Blandad stadsbebyggelse* och definierar området som *Utvidgad innerstad*. Rekommendationerna anger bland annat att innerstaden ska kompletteras så att bostäder, service och arbetsplatser fortsatt ska blandas. Nybyggnation ska i första hand ske på redan ianspråktagen mark (Göteborgs Stad, 2022d).

Planförslagets innebörd och föreslagna användningar gällande förtätning i staden överensstämmer med översiktsplanens intentioner.

Detaljplan

För området gäller tre olika detaljplaner. För det befintliga äldreboendet och den södra delen av planförslaget gäller detaljplan 1480K-II-4665, som vann laga kraft år 2003-08-21. Planens genomförandetid har gått ut 2013-08-21. I detaljplanen är marken planlagd för huvudsakligen bostäder, men servicebutik, daghem/skola och kontor får förekomma på angivna delar av den byggbara marken. Byggnader får uppföras på högst 40% av fastighetens area.

För planförslagets norra del gäller detaljplan 1480-II-4080 som vann laga kraft 1993-08-11. Planens genomförande har gått ut 1998-08-11. Markanvändningen anges som S2 – Scoutstuga. Scoutstugan var befintlig när detaljplanen vann laga kraft och byggrätten följer i princip befintligt byggnads liv, med viss marginal. Övrig mark får inte bebyggas. Byggnad får uppföras i max två våningar.

För mark som utgör PARK i planförslaget gäller den gamla stadsplanen, 1480K-II-2664, antagen 1947. Marken är planlagd som allmän plats PARK.

Planförslaget ersätter gällande planer.

Planprogram

Program finns för Södra Guldheden inom stadsdelarna Guldheden och Landala, 2011-04-05. Byggnadsnämnden har antecknat samrådsredogörelse men inte tagit politisk ställning till förslag till bebyggelse. Under aktuellt planarbete har kontoret använt underlag tillhörande samrådsredogörelse bland annat dialog med boende.

Program finns för Chalmers Johanneberg, Mossen och Landala, 2013-06-20. Aktuellt planområde ligger utanför planprogrammet. Kommunen har använt underlag och analyser som gjordes i detta planprogram. Planprogrammet innefattar området i direkt anslutning till planområdet.

Riksintresse för kulturmiljövården

Planområdet berör den södra utkanten av den kulturhistoriska miljön Landala egnahem som också är ett riksintresse för kulturmiljö enligt 3 kap miljöbalken. Planförslaget i förhållande till detta riksintresse beskrivs i kapitel 5.

Bevarandeprogram

Intill planområdet ligger bebyggelseområden som upptas i Göteborg stads bevarandeprogram - Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Planens innebörd för dessa områden redovisas i kapitel 5.

3 Alternativ

3.1 Nollalternativ

Nollalternativet är ett scenario som beskriver utfallet om ingen ändring av gällande planer genomförs.

Nollalternativet innebär att det inom den norra delen av planområdet inte är möjligt att uppföra någon byggnad utöver den befintliga scoutstugan/förskolan. All övrig mark från befintligt ålderdomshem och mot fastighetsgränsen består av mark som ej får bebyggas enligt gällande detaljplan. Marken som upplevs allmän är dock kvartersmark och privatägd och kan ur det perspektivet ianspråkta på annat vis än genom bebyggelse. I den södra delen av planområdet är det ej heller möjligt att uppföra ytterligare byggnad annat än max 100 kvadratmeter förråd med högsta tillåtna byggnadshöjd om 3 meter och högsta nockhöjd om 5 meter.

3.2 Andra utredda alternativ

Enligt behovsbedömningen/förstudien (Göteborgs Stad, 2022a) skulle en minskning av byggnadsarea, annan placering av tillkommande byggnadsvolymer eller påbyggnad av befintliga innebära mindre negativa effekter på allmänna värden. Med föreslagen exploatering har försiktighetsprincipen från gått med hänsyn till gällande plan, men Göteborgs Stad bedömer att det utifrån det ekonomiska perspektivet och utifrån verksamhetens behov finns motiv att pröva föreslagen exploatering. Göteborgs Stad har valt att pröva förslaget och ej studera andra alternativ.

Vid detaljplanens samråd stod det dock klart att då redovisat planförslag inte kunde accepteras. Göteborgs Stad har därför i samarbete med planintressenten arbetat in de skyddsåtgärder som föreslogs i MKB vid samråd. Detta bedöms minska de negativa effekterna, se vidare i kapitel 5.

4 Metodik

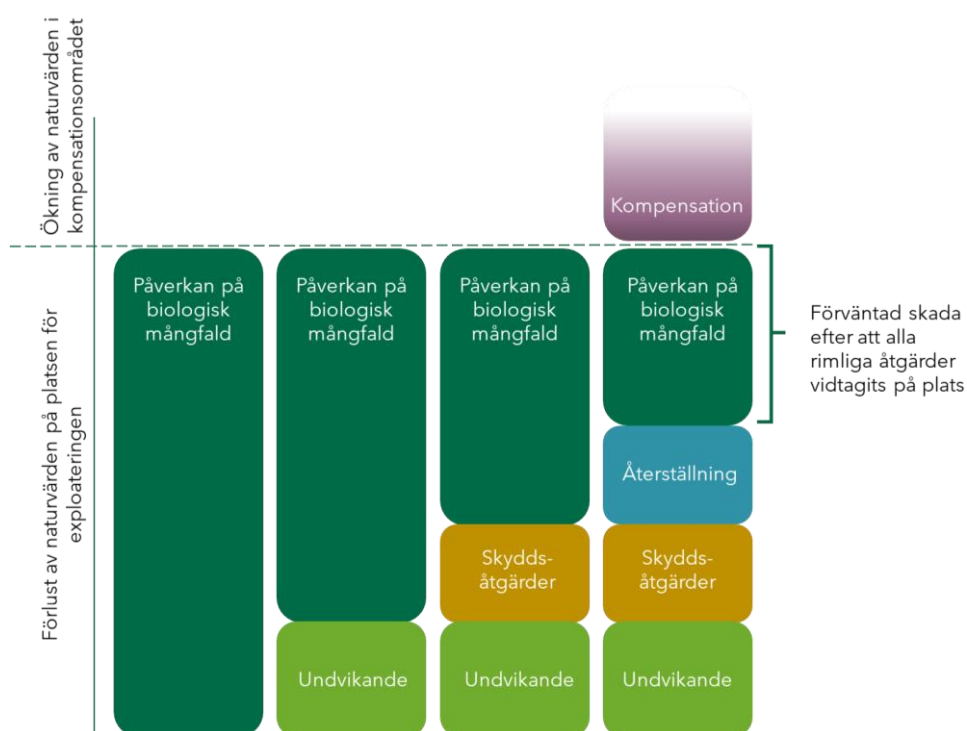
4.1 Bedömningsmetodik

4.1.1 Skadelindringshierarkin

Arbetsprocessen med miljökonsekvensbeskrivningen utgår ifrån den så kallade skadelindringshierarkin (Naturvårdsverket, 2016). Skadelindringshierarkin innebär att:

- ◆ I första hand ska skador undvikas vid genom god planering och lokalisering.
- ◆ I andra hand ska hänsyn genom undvikande-, skydds- och återställandeåtgärder tas vid utformningen av planen så att eventuell skada kan begränsas så mycket som möjligt på plats.
- ◆ Ekologisk kompensation kan bli aktuellt som en sista åtgärd om skada eller olägenhet återstår efter att ovanstående åtgärder vidtagits (Miljösamverkan Sverige, 2019).

Skadelindringshierarkin illustreras i Figur 8.

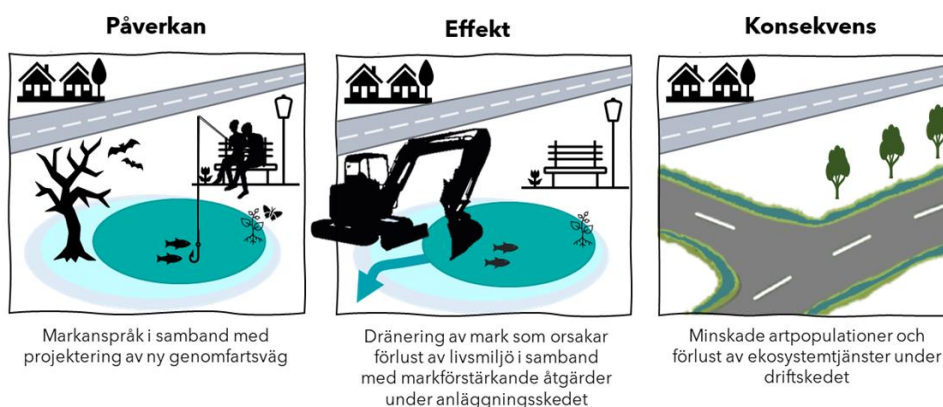
Figur 8. Skadelindringshierarkin innebär att alla rimliga åtgärder för att undvika, minimera och återställa påverkan från en exploatering ska vidtas innan behovet av kompensation fastställs. Illustrationen är en bearbetning av den i Naturvårdsverket, 2016.

4.1.2 Bedömning av påverkan, effekt och konsekvens

För miljöbedömningarna i MKB:n används begreppen påverkan, effekt och konsekvens (Figur 9).

- ◆ *Påverkan* är en fysisk åtgärd som exempelvis anläggandet av en väg eller en skogsavverkning, som medför att en miljö tas i anspråk.
- ◆ *Effekt* är den fysiska förändring som åtgärden får på en viss miljökvalitet eller miljöaspekt när det t.ex. uppstår buller eller att en livsmiljö avverkas och försvinner.
- ◆ *Konsekvens* är det sammanvägda resultatet av påverkan och effekt och är en värdering av betydelsen att en miljökvalitet förändras.

Exempel på en konsekvens av buller kan vara att boendemiljön för människor försämras, vilket kan leda till exempelvis försämrad trivsel och hälsa och att människor flyttar. En förstörd livsmiljö kan få konsekvensen att arter knutna till just den livsmiljön får det svårare att sprida sig och därmed får försämrade förutsättningar för överlevnad. Konsekvenser kan beskrivas i flera led och med olika djup beroende på miljökvalitet och rimlighet. Konsekvensen är en värderande bedömning som ska återges med en beskrivning.

Figur 9. Illustration med exempel på sambandet och skillnaden mellan påverkan, effekt och konsekvens. Illustration: EnviroPlanning AB

Miljöeffekter (förändringar av miljökvalitet som kan mätas eller registreras) beskrivs generellt enligt följande:

- ◆ Vilken utbredning de har – lokalt, regionalt eller globalt
- ◆ Vilken varaktighet de har – kortvariga/tillfälliga (månader, veckor, dagar), långvariga men reversibla (år) eller permanenta/irreversibla
- ◆ Om de är direkta eller indirekta
- ◆ Om det kan uppstå kumulativa effekter

En konsekvens kan vara positiv eller negativ och anges i storleksordningen liten, måttlig, eller stor. Värdering av konsekvensen utgår ifrån en sammanvägning av effekten av påverkan och värdet/känsligheten hos en miljökvalitet, exempelvis naturmiljö (Figur 10).

Effekten av påverkan och värdet/känsligheten hos en miljökvalitet kategoriseras som liten, måttlig eller stor och utgår från bedömningsgrunderna och information som beskrivs under respektive miljökvalitet. Metoden medger viss flexibilitet och eventuella avvikelser beskrivs i text.

		Värde/känslighet		
		Litet	Måttligt	Stort
Effekt	Stor positiv	Måttlig positiv konsekvens	Stor positiv konsekvens	Mycket stor positiv konsekvens
	Måttlig positiv	Liten positiv konsekvens	Måttlig positiv konsekvens	Stor positiv konsekvens
	Liten positiv			Måttlig positiv konsekvens
Effekt	Liten negativ	Liten negativ konsekvens		Måttlig negativ konsekvens
	Måttlig negativ		Måttlig negativ konsekvens	Stor negativ konsekvens
	Stor negativ	Måttlig negativ konsekvens	Stor negativ konsekvens	Mycket stor negativ konsekvens

Figur 10. Vägledning i bedömning av värdering av miljökonsekvens. Bedömningen bygger på värdet/känsligheten av en miljökvalitet samt effekten som uppstår på densamma.

4.1.3 Kumulativa effekter

Enligt Naturvårdsverkets vägledning ska en miljöbedömning bidra till att säkerställa att kumulativa miljöeffekter identifieras och beaktas vid utformning av planer.

Kumulativa miljöeffekter är sådana effekter som kan uppstå genom samverkan med andra tidigare, nutida eller framtida aktiviteter och avser effekter på miljön och människors hälsa. Dessa anges antingen som direkta eller indirekta, som positiva eller negativa, som tillfälliga eller bestående, som kumulativa eller icke kumulativa och som kortsiktiga, medellånga eller långsiktiga. Effekterna som beskrivs ska inte begränsas geografiskt utan gäller både i närområdet och i övriga delar av Sverige om detta skulle bli aktuellt.

5 Förutsättningar och miljökonsekvenser

5.1 Riksintresse för kulturmiljövården samt övriga kulturmiljövården

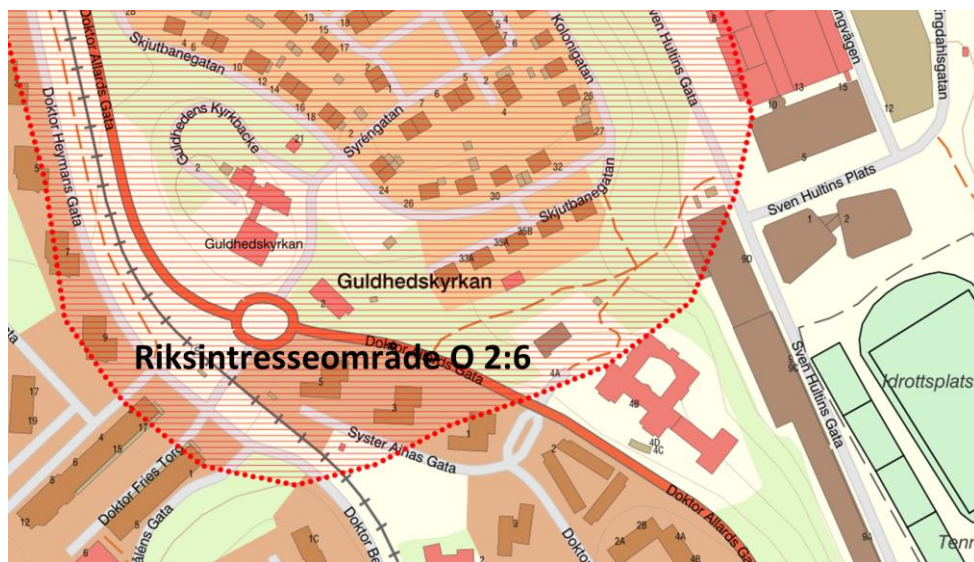
5.1.1 Nuläge och förutsättningar

Stadsbyggnadskontoret har i planprocessens tidiga skeden tagit fram kunskapsunderlag som belyser områdets kulturmiljövården. *Kulturmiljöutredning Äldreboende Neuberghska Bambergerska, Guldheden* (Göteborgs Stad, 2020c) är en av dessa utredningar.

Vidare har riksintresseområdets egenskaper och uttolkning av riksintresset beskrivits i *Antikvarisk konsekvensbeskrivning, DP Äldreboende mm vid Dr. Al-lards gata, Guldheden* (Göteborgs Stad, 2022b). Beslutstexten för riksintresseförklaringen och de förtydligande texter som finns i *Göteborg-Kulturmiljöer av riksintresse* utgör också underlag för beskrivningen nedan (Länsstyrelsen 2008).

5.1.1.1 Riksintresse för kulturmiljövården

Planområdets nordvästra del ligger inom riksintresseområdet för kulturmiljövården (Figur 11).

Figur 11. Skrafferat område motsvarar riksintresseområdet för kulturmiljö O 2:6. Landala egnahem (Länsstyrelsen 2022b).

Riksintresset utgörs av bebyggelsen inom Landala egnahem. Området präglas av friliggande villor och parhus uppförda mellan 1914–1921 (Figur 12. Området bedöms vara det bostadsområde i Göteborg som bäst företräder den nationalromantiska stilen, uppfört enligt Albert Lilienbergs plan från 1911 och med utgångspunkt från Carl Westmans typritningar uppförda 1908. Foto: Maria Olovsson, Acanthus, 2022.). Byggnaderna är uppförda i tidstypisk nationalromantisk arkitektur på tomter som anlagts utifrån platsens topografiska förhållanden.

Bebyggelsen är uppförd kring två ringvägar. Tomterna och grönområden präglas av äldre växtlighet. Bergsplatån är inramad av blandad växtlighet som till vissa delar utgörs av parkväxtlighet.

Figur 12. Området bedöms vara det bostadsområde i Göteborg som bäst företräder den nationalromantiska stilen, uppfört enligt Albert Lilienbergs plan från 1911 och med utgångspunkt från Carl Westmans typritningar uppförda 1908. Foto: Maria Olovsson, Acanthus, 2022.

Gaturummen präglas av intima stadsrum med mjukt krökta gator och små platsbildningar. Uppförandet av bebyggelse och parkmiljö har anpassad till platsens naturliga förutsättningar på denna karga och tallbevuxna bergsplatå. Husens placering nära gatan har givit upphov till större gröna ytor inåt i kvarteren och stadsmässig täthet mot gatan. Gråstensmurar och spjälstaket avgränsar tomterna mot gatan (Göteborgs Stad, 2020c).

Motiv för riksintresset

Motivering

Göteborgs första och arkitektoniskt mest konsekvent genomförda egnahemsområde på en hög bergsplatå söder om innerstaden. Området visar det tidiga 1900-talets planerings- och bebyggelseideal.

Uttryck för riksintresset

Det bostadsområde i Göteborg som bäst företräder den nationalromantiska stilen, byggd enligt A. Lilienbergs plan 1911 och med utgångspunkt från Carl Westmans typritningar 1908, men med större utnyttjande av och anpassning till den karga naturen än vad som ursprungligen hade avsetts. Områdets avskilda karaktär och konstnärligt drivna samstämdhet mellan plan, bebyggelse och natur. De smala, krökta gatorna, utmynnande i små platsbildningar och gaturummens intima och sammanhängande karaktär, med stenmurar och trästaket och den naturliga växtligheten av tall och björk. Den omsorgsfulla arkitektoniska utformningen med enhetlig träbebyggelse, enkelhus, dubbelhus och två radhuslängor (Länsstyrelsen Västra Götalands län 1997).

Uttryck för riksintressegrunden

Området bedöms vara det bostadsområde i Göteborg som bäst företräder den nationalromantiska stilen, uppfört enligt Albert Lilienbergs plan från 1911 och med utgångspunkt från Carl Westmans typritningar uppförda 1908, men med större utnyttjande av och anpassning till den karga naturen än vad som ursprungligen hade avsetts. Landala egnahem omnämns som ett område där "stadsplan, byggnader och växtlighet tillsammans bildar en ovanligt fint samstämd helhet" (Länsstyrelsen, 2008).

- ◆ Områdets avskilda karaktär och konstnärligt drivna samstämdhet mellan plan, bebyggelse och natur.
- ◆ Det bostadsområde i Göteborg som bäst företräder den nationalromantiska stilen, byggd enligt A. Lilienbergs plan 1911 och med utgångspunkt från Carl Westmans typritningar 1908, men med större utnyttjande av och anpassning till den karga naturen än vad som ursprungligen hade avsetts.
- ◆ De smala, krökta gatorna, utmynnande i små platsbildningar och gaturummens intima och sammanhängande karaktär.
- ◆ Stenmurar och trästaket och den naturliga växtligheten av tall och björk.
- ◆ Den omsorgsfulla arkitektoniska utformningen med enhetlig träbebyggelse, enkelhus, dubbelhus och två radhuslängor.

Riksintressets uttolkning

Följande stycke är i sammanfattande form hämtat från *Antikvarisk konsekvensbeskrivning, DP Äldreboende mm vid Dr. Allards gata, Guldheden* (Göteborgs stad 2022b).

Rumsliga och visuella egenskaper: Det övergripande motivet för riksintresseanspråket är områdets unicitet som Göteborgs första och arkitektoniskt mest konsekvent genomförda egnahemsområde och hur det speglar det tidiga 1900-talets planerings- och bebyggelseideal. Det gör att såväl planmönster, bebyggelse och natur utgör egenskaper som uttrycker riksintresset. Samspelet mellan dessa egenskaper skapar en förståelse och en upplevelse av en tidstyppisk planeringsidé.

Pedagogiska uttryck för det nationalromantiska planerings- och bebyggelseidealet: Området är arkitektoniskt sett ett konsekvent genomfört egnahemsområde och utgör en tydlig referens till det nationalromantiska trädgårdsstadsidealet. Områdets välbevarade bebyggelsemiljö har på så sätt stor pedagogisk potential som arkitekturhistoriskt dokument.

Vegetation och topografi är bärande delar av riksintressegrunden: Vegetationen såsom de anlagda trädgårdarna och den naturliga växtligheten runt områdets topografi, är en viktig del i riksintressets uttryck (Figur 13). Naturen som en del i det nationalromantiska stadplanprojektet är av stort upplevelsevärde och bidrar till ett förstärkt uttryck för trädgårdsstaden.

Figur 13. Vegetationen, de anlagda trädgårdarna och den naturliga växtligheten runt det topografiskt upphöjda området är en viktig del i riksintressets uttryck.

Foto: Maria Olovsson, Acanthus, 2022.

Parkmiljön längs Viggeliden bär även spår från 1800-talets utmarksområde. Viggelidens sträckning är bevarad sedan tidigt 1900-tal. (Göteborgs stad

2020c). Växtligheten längs Viggeliden har således en annan historisk bakgrund än den växtlighet som återfinns inom trädgårdsstaden samtidigt som den är av stor betydelse för riksintresset och dess upplevelsevärde. Växtligheten i parkmiljön bidrar till en karaktärsskapande övergång till de planerade trädgårdarna och dess bebyggelse vilket också förstärker egnahemsområdets tydliga uttryck för dåtidens stadsplaneringsideal. Växtligheten i parkmiljön bidrar också till att egnahemsområdet har kvar något av den ursprungliga och lantligt präglade inramningen i denna del av riksintresseområdet.

Trädgårdsstadens inneslutning och intimitet: Den naturpräglade växtligheten som återfinns runt området har stor betydelse för den avskärmande effekten till områdets högexploaterade omgivning (Figur 14). Detta har stor betydelse för avläsbarheten och upplevelsevärdet inne i området men även när man närmar sig området utifrån. Upplevelsen av trädgårdsstaden och dess småskaliga karaktär är extra tydligt kring Furuparken och utmed Viggeliden. Inifrån området är parkmiljöns växtlighet vid Viggeliden viktig i övergången mellan trädgårdsstadens småskaliga bebyggelse och trädgårdar till den tätbebyggda staden.

Figur 14. Naturpräglad växtlighet omger egnahemsområdet och ger en avskärmande effekt till den delvis högexploaterade omgivningen. Foto: Maria Olovsson, Acanthus, 2022.

Bebyggelsestypologi: Området har en mycket enhetlig bebyggelse som är tidstypisk i sitt arkitektoniska uttryck (Figur 12. Området bedöms vara det bostadsområde i Göteborg som bäst företräder den nationalromantiska stilen, uppfört enligt Albert Lilienbergs plan från 1911 och med utgångspunkt från Carl Westmans typritningar uppförda 1908. Foto: Maria Olovsson, Acanthus, 2022.). Byggnadernas typologi såsom enkelhus, dubbelhus och radhus är mycket karaktäristiska för den nationalromantiska tanken kring trädgårdsstadens boen-

deideal. Utifrån byggnadernas formspråk och färgsättning utgör de ett karaktäristiskt exempel för de nationalromantiska stilidealen vilket ger byggnaderna ett mycket högt arkitekturhistoriskt värde. Enhetlighet och begränsad skala bidrar till att byggnaderna kan samspela med den omslutande träd- och buskvegetationen vilket är en av de ursprungliga gestaltungsprinciperna.

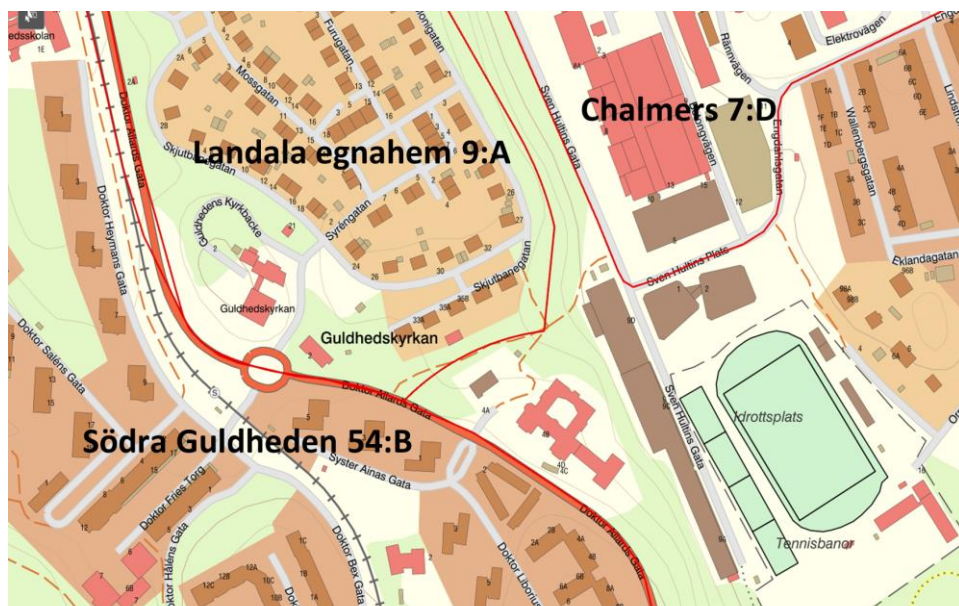
Riksintressets kulturhistoriska värden

Området präglas av enhetlig bebyggelse som uppförts under relativt kort tids-
spann. Bebyggelsen har en enhetlig och övergripande karaktär med mörk-
bruna fasader, röda tegeltak och naturstensgrunder. Den arkitektoniska ut-
formningen är mycket tidstypisk och är väl förankrad i de nationalromantiska
stilidealen. Bebyggelsen har högt arkitekturhistoriskt värde då den ger ett tyd-
ligt uttryck för de tidstypiska nationalromantiska stilidealen. Byggnaderna är
uppförda med hög kvalitet både vad gäller det arkitektoniska utformningen
såväl som i byggnadsmaterial och i det hantverksmässiga utförandet vilket
förstärker byggnadernas kulturhistoriska värde.

Området är Göteborgs äldsta egnahemsområde och har genom sina olika hus-
typer även ett socialhistoriskt värde. Området är också ett tydligt uttryck för
Albert Lilienbergs plan från 1911 som visar på det tidiga 1900-talets plane-
rings- och bebyggelseideal. Ur kulturmiljösynpunkt har området mycket höga
upplevelsevärden som ett uttryck för tidstypiska stadplaneideal och arkitek-
tur. Egnahemsområdets trädgårdar och den omkringliggande växtligheten i
Viggeliden, som härstammar från äldre utmarker, är av stor betydelse för upp-
levelsen av riksintresset. Man har på grund av den omgärdande växtligheten
och de topografiska skillnaderna stor möjlighet att uppleva områdets höga
kulturmiljövärden av regional såväl som nationell betydelse.

5.1.1.2 Övriga kulturmiljövården

Detaljplanen berör kommunala bevarandeområden som beskrivs i Kulturhistorisk värdefull bebyggelse i Göteborg, (Göteborgs Stad, 1999). Landala egna- hem (9:A, Figur 15) är som värdefull kulturmiljö även utpekad för sina lokala värden, alltså värden som har stor betydelse för förståelsen av staden Göteborgs framväxt. Till övervägande del beskrivs området med de värden och kvaliteter som ligger till grund för motiveringen i riksintressebeskrivningen. Mot söder angränsar planområdet till Södra Guldheden (54:B, Figur 15) där modernistiskt utformade punkthus och lamellhus karaktäriserar kulturmiljön. Nordost om planområdet återfinns bebyggelsen vid Chalmers (7:D, Figur 15) som ur kulturmiljösynpunkt också är av lokalhistoriskt intresse.

Figur 15. De rödmarkerade linjerna motsvarar områden som är utpekade som kommunala bevarandeområden (Länsstyrelsen 2022b).

Landala egna hem 9:A

Se beskrivning under riksintresse för kulturmiljövården.

Södra Guldheden 54:B

Väster om planområdet ligger det kommunala bevarandeområdet *Södra Guldheden*. Området närmast planområdet karaktäriseras av kvarteren *Vildkaprifolen* och *Vattenveronikan* som är särskilt utpekade i det kommunala bevarandeprogrammet. Bebyggelsen är utformad som ett stråk med nio punkthus. Byggnaderna består av två delar, sammanfogade kring ett trapphus och förskjutna i sidled. Karaktäristiskt för byggnaderna som helhet är de sammanhållna rena volymerna (Figur 16).

*Figur 16. Södra Guldheden bedöms vara det område i Göteborg som bäst speglar 1950-talets stadsplaneidéer och arkitekturideal. Området närmast planområdet karaktäriseras av kvarteren *Vildkaprifolen* och *Vattenveronikan* som är särskilt utpekade i det kommunala bevarandeprogrammet. Foto: Maria Olovsson, Acanthus 2022.*

Södra Guldheden bedöms vara det område i Göteborg som bäst speglar 1950-talets stadsplaneidéer och arkitekturideal. Stadsplanen är ett tidigt exempel på en konsekvent genomförd trafikdifferentiering. Tidstypiskt är också sättet att utnyttja terrängens förutsättningar och skapa ett samspel mellan byggnader och vegetation. Delar av bebyggelsen har strategiska lägen på höjdparter och utgör viktiga inslag i Göteborgs stadsbild.

Bebyggelsen och miljön som helhet bedöms ha ett högt arkitekturhistoriskt och socialhistoriskt värde som uttryck för tidstypisk arkitektur och stadsplanideal. Områdets dokumenterade värden bedöms vara av lokalhistoriskt intresse även om andra delar av Guldheden är utpekade som riksintresse för kulturmiljövården.

Chalmers 7:D

Nordost om planområdet ligger Chalmers tekniska högskola som också är ett bevarandeområde för Göteborgs stad (7D, Figur 15). Området berörs inte direkt av planens genomförande, möjligen kan visuell påverkan uppstå i delar av området på grund av den stora topografiska variationen i bevarandeområdet och byggnadshöjden i den södra delen av planområdet.

Området består av byggnader uppförda under flera olika tidsepoker från 1920-talet fram till idag. Chalmers är idag en omfattande anläggning som vuxit fram utan någon strikt övergripande utbyggnadsplan. Det karaktäristiska för miljön är den delvis mycket komplexa blandningen av gammalt och nytt som tillkommit genom olika utvidgningsetapper. Här finns även Gibraltar Herrgård som trots flyttning är ett värdefullt kulturhistoriskt dokument från den tid då Chalmersområdet var jordbruksmark (Göteborgs Stad, 1999). Området innefattar enskilda byggnader med höga arkitektur- och socialhistoriska värden. Området runt Chalmers som helhet bedöms ha måttliga kulturmiljövärden av lokal betydelse. Före detta Vasa sjukhus i bevarandeområdets norra del ingår inte i beskrivningen eller i värderingen.

5.1.2 Bedömningsgrunder

För riksintresset görs endast bedömning om *påtaglig skada uppstår på riksintresset eller ej*.

Miljöbedömningen av planförslagets konsekvenser på övriga kulturmiljövärden baseras på nuläge och förutsättningar ovan i kombination med kriterierna för värde och effekt redovisade i Tabell 1 och Tabell 2 nedan.

5.1.2.1 Kriterier för bedömning av värde

Tabell 1. Kriterier för bedömning av stort, måttligt och litet värde med avseende på kulturmiljö.

Värde	
Stort	Särskilt representativa kulturmiljöer och objekt av nationellt eller stort regionalt intresse som berättar om en specifik historisk funktion eller ett sammanhang. Miljöerna är välbevarade, har obruten historisk kontinuitet och ingår var för sig och tillsammans i ett tydligt kulturhistoriskt sammanhang. Graden av historisk läsbarhet är hög. Omfattar även avgränsade miljöer som är särskilt betydelsebärande för ett förlopp eller en tid, även om sammanhanget är otydligt eller har brutits.
Måttligt	Representativa kulturmiljöer och objekt av regionalt eller lokalt intresse som berättar om en specifik historisk funktion eller ett sammanhang. Miljöerna uppvisar viss påverkan på grund av bruten historisk kontinuitet och har måttlig grad av historisk läsbarhet. Miljöerna är vanligt förekommande men kan inte var för sig tydligt påvisa ett sammanhang. Tillsammans är de dock viktiga för den historiska läsbarheten.
Litet	Små avgränsade kulturmiljöer där sammanhanget och den kulturhistoriska kontinuiteten har brutits och blivit otydlig. Miljöerna har låg historisk läsbarhet.

5.1.2.2 Kriterier för bedömning av effekt

Tabell 2. Kriterier för bedömning av stor, måttlig och liten negativ respektive positiv effekt med avseende på kulturmiljö.

Effekt		
	Negativ	Positiv
Stor	När kulturmiljövärden skadas eller förloras och den kulturhistoriska kontinuiteten bryts i sådan omfattning att den historiska läsbarheten avsevärt försvåras eller upphör helt.	När kulturmiljövärden eller den kulturhistoriska kontinuiteten avsevärt stärks, exempelvis genom att miljöer och objekt som varit otydliga framhävs, återställs eller knyts samman till en enhet, så att den historiska läsbarheten förbättras i stor omfattning.
Måttlig	När kulturmiljövärden skadas eller förloras och den kulturhistoriska kontinuiteten bryts i sådan omfattning att den historiska läsbarheten minskar, men fortfarande går att avläsa med viss svårighet.	När kulturmiljövärden eller den kulturhistoriska kontinuiteten måttligt stärks, exempelvis genom att miljöer och objekt som varit otydliga framhävs, återställs eller knyts samman till en enhet så att den historiska läsbarheten i miljön förbättras i måttlig omfattning.
Liten	När enstaka kulturmiljövärden som inte är betydelsebärande för kulturmiljöns helhet eller historiska samband skadas, så att den historiska läsbarheten minskar men fortfarande går att avläsa utan större svårigheter.	När kulturmiljövärden eller den kulturhistoriska kontinuiteten till viss del stärks, exempelvis genom att miljöer och objekt som varit otydliga framhävs, återställs eller knyts samman till en enhet så att den historiska läsbarheten i miljön förbättras i liten omfattning.

5.1.3 Inarbetade skydds- och förstärkningsåtgärder

I MKB vid samråd gavs förslag på att mer detaljerade planbestämmelser kring byggnadernas volym och dess gestaltning skulle upprättas. Förslagsvis skulle lägre, fristående byggnadsvolymer ge mindre negativa konsekvenser för riksintressets bebyggelsemiljö. Samtidigt gavs förslag på generellt lägre byggnadshöjd i den norra delen av planen. Här poängterades också vikten av kulör- och materialval samt fasadernas uppbyggnad. Detaljplanen medför nu, visuellt uppfattat, fyra fristående byggnadsvolymer med tydliga utformningsbestämmelser för fasad- och takmaterial. Byggnaderna har också traditionell takform i form av sadeltak. Bestämmelser som medför traditionella kulör- och färgval har också upprättats. Tillåten byggnadshöjd har sänkts, om än marginellt, med 1-1,5 meter.

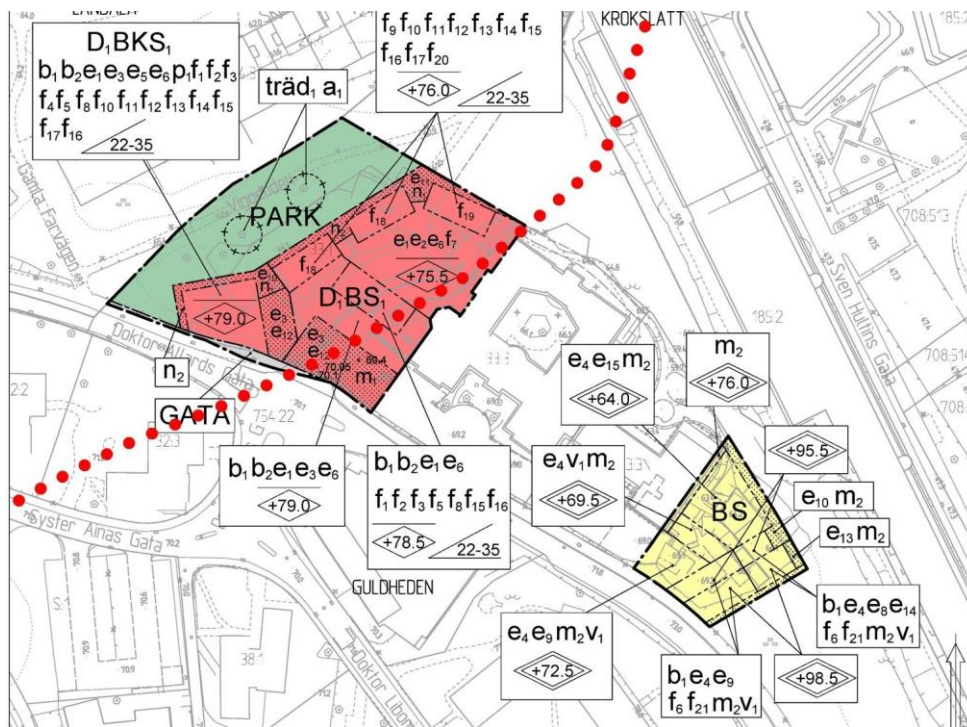
Det tidigare planförslaget innehöll inga specifika bestämmelser för den viktiga växtligheten, viktig för den visuella påverkan mot befintlig bebyggelse. I MKB föreslogs säkerställande av befintlig växtlighet genom planbestämmelser, vilket nu har införts. Detaljplanen har nu skyddsbestämmelse kring ett äldre träd

samt markanvändning park för resterande grönområde. Ett gestaltungs-förslag för hela grönområdet runt Viggeliden har tagits fram och redovisas i planbeskrivningen.

5.1.4 Påverkan, effekt och konsekvens

Påverkan

Planförslaget medför att tillbyggnader ska uppföras till områdets befintliga äldreboende, belägen mellan planens båda delar (Figur 17). Planförslaget medger äldreboende, men möjliggör även för student- och forskarlägenheter.

Figur 17. Utdrag ur plankarta (Göteborgs Stad, 2024a). Färgade ytor utgör planområde och röd streckad linje visar gräns för riksintresseområdet. Källa: Göteborgs Stad (2024).

Planförslaget medför även att en befintlig byggnad som tidigare använts som förskola och scoutstuga i planens norra del rivs samt att delar av den intilliggande parkmiljön tas i anspråk. Den norra delen av planen ligger som helhet inom riksintresse för kulturmiljövård.

I jämförelse med de närmaste byggnaderna inom riksintresseområdet kommer föreslagna byggnader att överstiga befintliga byggnader i Landala egna hem med 4–7 meter (Göteborgs Stad, 2022b). Planförslaget är omarbetat efter samråd. Efter justeringar av detaljplanen bedöms nu skillnaderna utgöra 3–6,5 m.

Bebyggelse i norra delen av detaljplaneområdet utgjordes i tidigare samrådsförslag av en stor sammanhållen byggnadsvolym till att nu bestå av två byggnadsvolymer. Fasaden på den nordöstra byggrätten föreslås nu gestaltas som tre fristående volymer som är förbundna med varandra genom passager i avvikande material. På så sätt upplevs byggnaden som flera byggnadskroppar,

vilket mildrar det storskaliga uttrycket. Övrig yta inom byggrätten utgörs nu av prickad mark, vilket medför ett längre avstånd till befintlig bebyggelse i förhållande till det tidigare planförslaget.

Södra delen av planen tillåter en högre exploateringsgrad med en nockhöjd mellan + 64 - 98,5 m (Figur 5) och en sammanlagd bruttoarea på 6000 kvadratmeter. Byggrätten planeras uppföras på ett större avstånd från riksintresseområdet och ansluter till annan hög bebyggelse i närområdet. Byggnaden i söder påverkar till viss del, genom dess höjd, kulturmiljöer på längre avstånd från planområdet, såsom bevarandeområdet Chalmers.

Byggrätterna i båda delar av planen ansluter till gatumiljön vid Doktor Allards Gata och kommer därmed att medföra visuell påverkan på bebyggelsemiljön inom bevarandeområdet södra Guldheden.

Effekter

Planförslagets genomförande innebär att slänten och förskolebyggnaden ersätts med nya byggnadsvolymer vilket kommer ge visuella effekter i egnahemsområdet (Figur 18). Byggrätten i norra delen av planen kommer att bli synlig inifrån Landala egnahemsområdet. Området som är omgivet av väl tilltagen växtlighet i form av parkmiljö och privata trädgårdar är idag väl avskärmat från den högexploaterade stadsbebyggelsen i omgivningarna. De relativt höga byggnaderna i planens norra del medför att den småskaliga och välbevarade bebyggelsemiljön, påverkas av ny bebyggelse som får en visuell inverkan på miljön och dess upplevelsevärde. Planförslaget medför efter inarbetade skyddsåtgärder ett mer uppbrutet formspråk, innehållande byggnadsvolymer med mer traditionella inslag såsom sadeltak och våningsplan i olika material. Detta medför en mer följsam övergång till bebyggelsen som återfinns i riksintresseområdet idag.

Figur 18. Växtlighet och äldre träd präglar planområdets norra del. I högra delen av fotot skimtar man den byggnad som finns på platsen idag. Foto: Stadsbyggnadskontoret Göteborgs stad.

Bebyggelsen i planens norra del medför intrång i den växtlighet som i sig utgör en del i riksintessegrunden och som skapar en viktig inramning till den bevarade trädgårdsstaden. Den parkliknande naturmiljön är en viktig del för

upplevelsen av riksintresset. I dag utgörs planområdets norra del av en naturpräglad slänt, bevuxen med blandad växtlighet och några äldre träd.

Planförslaget medför, efter inarbetade skyddsåtgärder, att byggnadernas fasadlinje är markerad, övrig mark får ej bebyggas, vilket medför att ytterligare en liten del av parken bevaras, i förhållande till tidigare planförslag. Vidare har skyddsbestämmelse för ett äldre träd upprättats. Planbeskrivningen innehåller utöver detta ett gestaltungsförslag för parkmarken i detaljplanen, vilket säkerställer en del av parkens avskärmande effekt, gentemot bebyggelsen i Landala egnahem (Figur 19).

Figur 19. Växtligheten inom riksintresseområdets södra delar är mycket viktig för hur riksintresset upplevs. Befintlig växtlighet i den norra delen av planen säkerställs till viss del genom att två äldre träd skyddas från fällning. Man har också, inom ramen för planarbetet, tagit fram en förslagshandling (parkförslag) som bland annat behandlar åtgärder som ska mildra negativ påverkan på riksintresset. Foto: Maria Olovsson, Acanthus, 2022.

I parkmiljön, söder om Viggeliden, finns flera äldre träd som är omnämnda i tidigare utredning som viktiga för rumsligheten och karaktären i parkstråket (Göteborgs Stad, 2020c). Byggrätten bedöms påverka några av träden och medföra fällning. Även annan växtlighet inom planområdet kommer att avverkas. Sammantaget kommer planförslaget medföra att grönområdets avskärmande effekt kommer att försvagas.

På grund av de föreslagna byggnadernas höjd och placering kommer bebyggelsen ge visuell effekt vid södra delarna av egnahemsområdet och även på vissa platser inom området.

Efter inarbetade skyddsåtgärd i form av planbestämmelse för träd, indragen fasadlinje och ett förändrat arkitektoniskt uttryck bedöms de visuella effekterna mot bostadsområdet bli mindre.

Det bearbetade planförslaget kommer medföra bebyggelse som bättre stämmer överens med den byggnadstypologi som råder inom riksintresseområdet. Planförslaget medför nu byggnader som upplevs som fristående byggnader. Byggnaderna, utförda med sadeltak, sockelvåningar i stenmaterial samt fasader av trä, harmonierar bättre till intilliggande bebyggelse. Sadeltakens lågt placerade takfot medför också att byggnaderna upplevs lägre. Bygghöjden har också sänkts om än i marginell omfattning.

Växtligheten som omfattas av Viggeliden utgör i sig en del av riksintressets värde. Växtligheten utgör främst ett värde som omslutande växtlighet och är viktig för sin avskärmande effekt. Denna effekt minskar i och med planens genomförande men upphör inte i sin helhet.

Figur 20. Planen medför, efter inarbetande av skyddsåtgärder, en bebyggelse vars byggnadstypologi bättre stämmer överens med bebyggelsen inom riksintresseområdet. Fotomontage: Tengbom Arkitekter.

Figur 21. En bild som visar fotomontage av byggrätter som medges i planens norra del. Vintertid kommer byggnadsvolymer vara synliga in mot riksintresseområdet. Planförslaget medför, med inarbetade skyddsåtgärder, bebyggelse som upplevs som lägre och mindre storskalig än i planprocessens tidigare skede. Fotomontage: Tengbom Arkitekter.

Figur 22. Nuvarande utblick över norra delen av planområdet. Det befintliga äldreboendet skymtar fram i bakgrunden. Foto: Stadsbyggnadskontoret Göteborgs stad.

Byggnaderna som föreslås i både norra och södra delen av planen kommer att ge effekter på stadsbilden runt Doktor Allards Gata. Här finns kulturhistoriskt intressanta bostadshus från 1950-talet som ger uttryck för tidstypisk arkitektur och stadsplaneideal. (Figur 23).

Figur 23. Byggnaderna som planen medför påverkar gatumiljön vid Dr Allards Gata. På högra sidan av gatan återfinns bebyggelse i bevarandeområdet södra Guldheden. Fotomontage: Tengbom Arkitekter.

Andra sentida byggnader längs Doktor Allards Gata gör att området inte är lika känsligt för förändringar. Den högre byggnaden i södra delen av detaljplanen är synlig även mot bevarandeområdet Chalmers. Avståndet till bevarandeområdet och dess närhet till annan hög bebyggelse medför att ytterligare negativa effekter inte bedöms uppstå på kulturmiljövärden inom Chalmersområdet.

Konsekvenser riksintresset

Flera uttryck för riksintresset Landala egnahem bedöms påverkas negativt av planförslaget. Störst blir effekterna då den topografiskt inramande slänten bebyggs och delar av växtligheten i den omslutande parkmiljön tas bort. I förlängningen medför detta att ny bebyggelse blir synlig in mot riksintressets centrala delar vilket medför negativa konsekvenser för riksintresset. För läsbarheten av bebyggelsemiljöns kulturhistoriska sammanhang är den skyddande växtligheten mycket viktig.

Växtligheten och gångvägen vid Viggeliden har en historisk bakgrund som agrar inramning till egnahemsområdet. Växtlighetens avskärmande effekt utgör en viktig del för upplevelsen och läsbarheten av riksintresset. När växtligheten minskar i omfattning i den här miljön medför det konsekvenser.

Planförslagets genomförande medför att ny bebyggelse blir synlig in mot den mycket välbevarade och väl avgränsade boendemiljön. Centralt för riksintressgrunden är den finstämda balansen mellan plan, bebyggelse och natur, en

samstämmighet som förstärker områdets upplevelsevärde. Detta är tydliga uttryck som samspelar och förstärker helheten. Planförslaget innebär till viss del att denna samstämmighet försvagas, vilket medför negativa konsekvenser på områdets läsbarhet och upplevelsevärde.

Efter genomförda skyddsåtgärder medför planen en mer anpassad bebyggelse i bostadsområdets närhet. Enligt planförslaget ska bebyggelse uppföras i volymer, och med takutformning, material och kulör som bättre överensstämmer med befintlig byggnadstypologi. Samtidigt fastställs också byggnadsvolymer- nas placering. Planförslag specificerar tydligare vad som kommer att byggas, vilket minskar ovissheten om planförslagets negativa effekter. Planen medför bebyggelse som, i mindre utsträckning än i tidigare planförslag, orsakar negativa konsekvenser för upplevelsen av riksintressets uttryck som småskalig trädgårdsstad.

Figur 24. Konsekvenser uppstår då den topografiskt inramade slänte bebyggs och växtlighet i den omslutande parkmiljön minskas. Planförslaget innebär, efter inarbetande av skyddsåtgärder, bebyggelse som bättre överensstämmer med den byggnadstypologi som är gällande i egnahemsområdet idag. Fotomontage: Tengbom Arkitekter.

Byggrätten i den norra delen av planen bedöms alltjämt medföra visuell påverkan på miljön i riksintresseområdet. Mot bakgrund av områdets mycket välbevarade bebyggelsemiljö kommer även anpassad bebyggelse i viss mån medföra negativa konsekvenser på områdets höga pedagogiska värde som stadens mest konsekvent genomförda egnahemsområde.

Konsekvenser övriga kulturmiljövärden

Planförslaget medför att ny bebyggelse uppförs längs Doktor Allards Gata, in- till byggnader som finns utpekade i det kommunala bevarandeprogrammet. Den skyddade bebyggelsen är välbevarad med tidstypisk arkitektur, uppförda enligt stadsplaneideal från 1950-talet. Stadsrummet har förtätats med annan storskalig bebyggelse såsom det befintliga vårdhemmet och Brf Viva vars storskaliga bebyggelse ligger sydväst om planområdet. De sentida förändringarna och byggnadernas storskaliga utförande medför att stadsrummet inte är lika känsligt för förändringar.

Effekterna bedöms medföra små negativa konsekvenser på kulturmiljövärden i denna del. Den södra delen av planen medför bebyggelse som ger effekter på bevarandeområdet Chalmers. Konsekvenserna bedöms vara små då avståndet till värdefulla miljöer inom bevarandeområdet är stort. Byggnaden som planen medger omges av andra höga byggnader i närområdet vilket medför att ytterligare effekter på kulturmiljövärdena är små och känsligheten låg. Bebyggelsen i bevarandeområdet som ligger i anslutning till den norra delen av planen bedöms inte ha några höga kulturmiljövärden vilket innebär att negativa effekter ej uppstår i denna del.

Samlad konsekvensbedömning

Sammantaget bedöms planförslaget medföra måttliga negativa konsekvenser på bebyggelsemiljön och parkmiljöns kulturmiljövärden. Direkta miljöeffekter uppstår där växtligheten tas bort och den inneslutande markslänten byggs över med nya byggnader. Detta leder i sin tur till indirekta effekter såsom visuell påverkan i området.

Den bebyggelse som planförslaget medför utgör efter inarbetande av skyddsåtgärder ett mer följsamt inslag och därmed en annan visuell påverkan på egnaheomsområdet än det tidigare planförslaget. Den nu föreslagna bebyggelsen anpassats bättre till den befintliga byggnadstypologin. Upplevelsen av bebyggelsens skala och arkitektoniska uttryck ger en mer följsam övergång mellan befintligt egnahem och nuvarande äldreboende. Effekterna är efter inarbetade skyddsåtgärder mindre men påverkar alltså höga kulturhistoriska värden. Miljön och byggnaderna inom riksintresseområdet är mycket välbevarade, en miljö som är väl avgränsad mot omkringliggande stadsbebyggelse. Den välbevarade trädgårdsstaden och dess småskaliga bebyggelsemiljö har hög känslighet för förändringar.

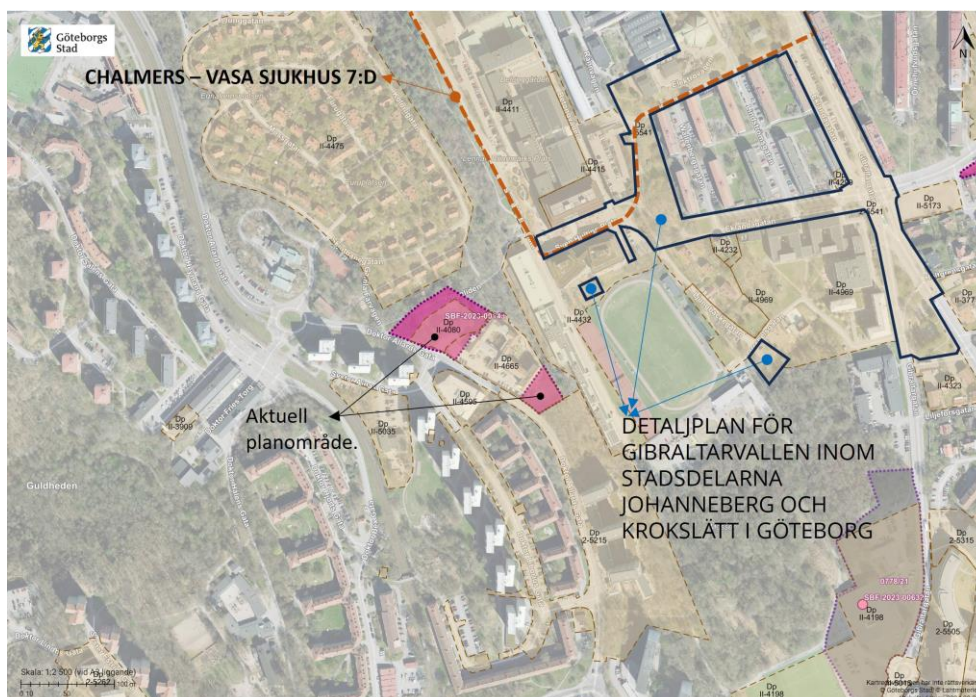
Efter samrådet har detaljplanen med anledning av inkomna samrådssynpunkter anpassats genom revidering av planförslaget och komplettering med tydligare planbestämmelser. *Sammantaget bedöms det nuvarande planförslaget innebära måttliga negativa konsekvenser för kulturmiljön. Planförslaget bedöms, efter anpassningar, inte innebära risk för påtaglig skada på riksintresset.* Som jämförelse innebär nollalternativet (kapitel 3.1) inga konsekvenser för kulturmiljövärdena eftersom nu gällande planer begränsar byggrätten i området.

5.1.5 Kumulativa effekter

Förutom det aktuella planförslaget pågår det andra planerings- och utbyggnadsprojekt i närområdet. Inget av dessa projekt ger ytterligare effekter på riksintresset för kulturmiljö, men kan medföra effekter på övriga kulturmiljövärden av lokalhistoriskt intresse.

Längs med Gibraltargatan har en detaljplan vunnit laga kraft, ”Detaljplan för Gibraltarvallen inom stadsdelen Johanneberg och Krokslätt” (Figur 25). Detaljplanen medför förtätning av området med ny bebyggelse vid Gibraltarvallen och utveckling av omkringliggande stråk och platser. Detaljplanen bedöms medföra effekter på bevarandeområdet Chalmers 7:D, vars måttliga värden främst speglas av komplex blandning av gammalt och nytt. Detaljplanens genomförande har samtidigt medfört att Gibraltar herrgård flyttats från sin nuvarande plats. Detaljplanens genomförande och utbyggnaden av äldreboendet bedöms inte medföra förstärkta effekter på kulturmiljövärden i bevarandeområdet Chalmers 7D.

Genomförandet av andra detaljplaner i närområdet bedöms inte medföra förstärkta effekter på kulturmiljövärden i anslutning till aktuell detaljplan.

Figur 25. Planområde för ny detaljplan för Gibraltarvallen som har vunnit laga kraft i förhållande till aktuellt planområde och bevarandeområdet Chalmers-Vasa sjukhus 7:D. Källa Göteborgs Stad (2024).

6 Miljömål

Bedömning av påverkan på miljömålen ska enligt 6 kap 11 § miljöbalken redovisas i en miljöbedömning för en detaljplan.

Nationella mål

Den nationella måluppfyllelsen och trenden för de 16 nationella miljökvalitetsmålen redovisas i Tabell 3 nedan tillsammans med planförslagets påverkan. Planförslaget bedöms, för de flesta av de relevanta målen, inte påverka den nationella måluppfyllelsen förutsatt att stadens regler för ny bebyggelse följs. För målet "God bebyggd miljö" bedöms planen efter inarbetade skyddsåtgärder bidra i rätt riktning. Naturmark tas i anspråk, vilket inte ligger i linje med målet "Ett rikt växt- och djurliv". Planbestämmelser om bevarande av vegetation samt förstärkningar av Viggelidens parkmiljö och beslutat skötselprogram för naturmarken i slänten mot Chalmers minskar de negativa effekterna.

Tabell 3. Planförslagets påverkan på måluppfyllelse av de nationella miljömålen.

😊=positivt, målet nås; 😞=negativt, målet nås inte; 😐=neutralt eller nära att målet nås; 🤔=oklart om målet nås.

Miljömål	Nationell måluppfyllelse	Nationell trend	Planförslagets inverkan på miljömålet	Förklaring
1. Begränsad klimatpåverkan	😞	↘	😐	Ingen påverkan.
2. Frisk luft	😞	↗	😐	Ingen påverkan.
3. Bara naturlig försurning	😞	↗	😐	Ingen påverkan.
4. Gifrfri miljö	😞	↔	😊	Ingen påverkan.
5. Skyddande ozonskikt	😊	↔	😐	Ej relevant.
6. Säker strålmiljö	😐	↔	😐	Ej relevant.
7. Ingen övergödning	😞	↔	😐	Ej relevant.
8. Levande sjöar och vattendrag	😞	↔	😊	Ej relevant.
9. Grundvattnen av god kvalitet	😞	↔	😐	Ingen påverkan.
10. Hav i balans samt levande kust och skärgård	😞	↔	😐	Ej relevant.
11. Myllrande våtmarker	😞	↘	😊	Ej relevant.
12. Levande skogar	😞	↘	😐	Ej relevant.
13. Ett rikt odlingslandskap	😞	↘	😐	Ej relevant.
14. Storslagen fjällmiljö	😞	↘	😐	Ej relevant.
15. God byggd miljö	😞	↔	😊	Efter anpassningar av planförslaget och komplettering av bestämmelser bedöms planen verka i målets riktning.
16. Ett rikt växt- och djurliv	😞	↘	😐	Naturmark tas i anspråk men planbestämmelser om bevarad vegetation samt åtgärder i Viggelidens park och slänt mot Chalmers bedöms minska den negativa effekten på målet.

Lokala mål

Göteborgs Stad har i Miljö och klimatprogram 2021-2030 fastställt lokala miljömål (Göteborgs Stad 2021). Programmet fokuserar på de största utmaningarna för ett ekologiskt hållbart Göteborg och innehåller tre miljömål som handlar om naturen, klimatet och människan samt 12 delmål.

Miljömål naturen: Göteborg har en hög biologisk mångfald

Målet innebär att Göteborg senast 2030 ska ha tillräckliga arealer av naturtyper och livsmiljöer med rätt skötsel för att bevara de arter som finns i kommunen och ge förutsättningar för att utveckla ekosystemtjänster. Göteborgs Stad ska också bidra till den biologiska mångfalden regionalt, nationellt och globalt.

Miljömål klimatet: Göteborgs klimatavtryck är nära noll

Målet innebär att Göteborgs klimatavtryck årligen ska minska med sikte på att så snabbt som möjligt nå nollavtryck. Utsläppen inom Göteborgs geografiska område ska minska med minst 10,3 procent per år och de konsumtionsbaserade utsläppen ska minska med minst 7,6 procent per år till 2030. Göteborgs Stad ska minska sina egna utsläpp i högre takt och använda samtliga tillgängliga verktyg och styrmedel för att driva på samhällets omställning.

Miljömål människan: Göteborgarna har en hälsosam livsmiljö

Målet innebär att göteborgarnas hälsa och välbefinnande ska främjas genom bättre luftkvalitet och ljudmiljö samt minskad användning av skadliga ämnen. Göteborg ska vara en grön och robust stad där ekosystemtjänster nyttjas för att tillgodose människors behov, nu och i framtiden.

Göteborgs tre övergripande miljömål relaterar till de nationella miljökvalitetsmålen och liksom för dessa bedöms aktuell detaljplan inte ha någon betydande inverkan på uppfyllelse av målen. I planbeskrivningen (Göteborgs Stad, 2024b) beskrivs planförslaget i förhållande till relevanta delmål.

7 Samlad bedömning

Efter samrådet har detaljplanen med anledning av inkomna samrådssynpunkter anpassats genom revidering av planförslaget och komplettering med tydligare planbestämmelser. Sammantaget bedöms planförslaget innebära måttliga negativa konsekvenser för kulturmiljön. Planförslaget bedöms, efter anpassningar, inte innebära risk för påtaglig skada på riksintresset.

Som jämförelse innebär nollalternativet (kapitel 3.1) inga konsekvenser för kulturmiljövärdena eftersom nu gällande planer begränsar byggrätten i området.

8 Uppföljning

Enligt 6 kap. 11 § punkt 7 miljöbalken ska en miljökonsekvensbeskrivning innehålla en redogörelse för de åtgärder som planeras för uppföljning och övervakning av den betydande miljöpåverkan som genomförandet av detaljplanen. Det finns också krav på att redovisa dessa åtgärder antingen i beslutet att anta planen eller programmet, eller i en särskild handling i anslutning till beslutet (6 kap. 16 § miljöbalken).

Under genomförande av planen ska antikvarisk expertis medverka vid handläggning och prövning av bygglov för att säkerställa att planens intentioner inte motverkas samt att relevanta krav vid behov införs i kontrollplanen.

9 Referenser

- Göteborgs Stad och Stadsmuseet, 1998. Landala egnahem – förslag till miljöprogram. Stadsbyggnadskontoret/Stadsmuseet.
- Göteborgs Stad, 1999. Kulturhistorisk värdefull bebyggelse i Göteborg. Stadsbyggnadskontoret.
- Göteborgs Stad, 2017. Förprovning gällande planbesked för Detaljplan för Äldreboende mm på fastigheterna Guldheden 33:1, 33:3 och 754:22 inom stadsdelen Guldheden. Planavdelningen, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs Stad. Diarienummer: 0707/16. Signerat, datum: 2017-03-17.
- Göteborgs Stad, 2020a. Kulturmiljövårdens riksintressen inom centrala Göteborg. Stadsbyggnadskontoret.
- Göteborgs Stad, 2020c. Kulturmiljöutredning Äldreboendet Neuberghska Bambergiska, Guldheden. 2020-09-16.
- Göteborgs Stad, 2021. Göteborgs Stads miljö- och klimatprogram 2021-2030. Diariennr. 0409/19 (0110/21). Beslutad av kommunfullmäktige: 2021-03-25. Senast reviderad 2022-01-27.
- Göteborgs Stad, 2022a. Förstudie till miljökonsekvensbeskrivning: Check-lista gällande detaljplan för äldreboende med mera vid Doktor Allards Gata inom stadsdelen Guldheden. Planavdelningen, Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs Stad. Diarienummer: 16/0707. Signerat, datum: 2022-03-08.
- Göteborgs Stad, 2022b. Antikvarisk konsekvensbeskrivning, DP Äldreboende mm vid Dr. Allards gata, Guldheden. Stadsbyggnadskontoret 2022-10-19.
- Göteborgs Stad, 2022d. Översiktsplan för Göteborg. Antagen av kommunfullmäktige 2022-05-19. Stadsbyggnadskontoret. Göteborgs Stad.
- Göteborgs Stad, 2024a. Detaljplan för äldreboende med mera vid Doktor Allards Gata inom stadsdelen Guldheden i Göteborgs kommun, Västra Götalands län. Plankarta, förhandskopia daterad 2024-09-13.
- Göteborgs Stad, 2024b. Detaljplan för äldreboende med mera vid Doktor Allards Gata inom stadsdelen Guldheden i Göteborgs kommun, Västra Götalands län. Planbeskrivning, förhandskopia daterad 2024-09-27.
- Länsstyrelsen, 2008. Kulturmiljöer av riksintresse. Rapport 2008:08. Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohuslän.
- Länsstyrelsen, 2022a. Begäran om avgränsningssamråd tillhörande förslag till detaljplan för äldreboende med mera vid Doktor Allards Gatan inom stadsdelen Guldheden i Göteborgs kommun, Västra Götalands län. Handlingar daterade 4 mars 2022 för samråd enligt 6 kap. 6 § Miljöbalken.
- Riksantikvarieämbetet, 2014. Kulturmiljövårdens riksintressen enligt 3 kap. 6 § miljöbalken. Handbok 2014-06-23.

Riksantikvarieämbetet, 2015. Plattform Kulturhistorisk värdering och urval, Grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet. 2015-01-19.

Riksantikvarieämbetet. 2018. Riksintressen för kulturmiljövården – Västra Götalands län (O) 2018.